

17- Hayru'l-Buldan (Oş) Risalesi (çeviri yazı, ses bilgisi, şekil bilgisi)**Recep YÜRÜMEZ¹****Ünal ALDEMİR²**

APA: Yürümez, R. & Aldemir, Ü. (2022). Hayru'l-Buldan (Oş) Risalesi (çeviri yazı, ses bilgisi, şekil bilgisi). *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (26), 300-321. DOI: 10.29000/rumelide.1073919.

Öz

Türk İslam edebiyatında, geniş yazım alanı ve pek çok örneğiyle karşımıza çıkan fazilet-nâmeler genel olarak şehirlerin faziletlerini anlatan eserlerdir. Bu eserler, İslam medeniyeti için önemli olan şehirlerle ilgili menkıbeleri barındırmaktadır. Bu tür eserlerin Çağatayca yazılmış örneklerinden olan *Hayru'l-Buldan Risalesi (Oş Risalesi)* de Kırgızistan'ın güneybatısında bulunan ve günümüzde ülkenin ikinci büyük şehri olan Oş şehrinin faziletlerini anlatmaktadır. Oş şehri kadim bir medeniyet merkezi olmasının yanı sıra Doğu Türkistan ile Batı Türkistan arasında geçiş noktası olması ve Fergana Vadisi'nin doğuda başlangıç noktası olması hasebiyle coğrafi olarak da önemlidir. Çağatayca dönemine ait bir eser olan *Hayru'l-Buldan Risalesi (Oş Risalesi)* 26 varaktır ve her sayfada 6 satır bulunmaktadır. Eser, 12.5x7.5 cm çapındadır. Eserin yazarı Molla Ömer (Omar) Uzak'tır ancak ne zaman yazıldığı ile ilgili metinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Söz konusu çalışmamızda eserin çeviri yazısı yapılmış ve eser, ses ve şekil yönüyle incelenmiştir. Bu yolla eserdeki dil hususiyetleri ortaya konmaya çalışılmış Türk lehçelerine de ışık tutacak bazı dil özellikleri üzerinde de özellikle durulmuştur. Metin içerik olarak incelendiğinde ise Oş'un dini açıdan önemini vurgulamak için birçok peygamberden nakillere yer verildiği hatta Hz. Peygamber'den hadis olarak da şehir ile ilgili nakillerde bulunduğu görülmektedir. Bu çalışma ile el yazması, öncelikle Çağatayca üzerine çalışmalar yapan araştırmacılar olmak üzere Türk dili ve tarihi üzerine çalışmalar yapan/yapacak tüm araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Hayru'l- Buldan (Oş Risalesi), Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi, Çağatayca, Oş

Hayru'l-Buldan (Osh) Tractate (translation writing, phonetics, morphology)**Abstract**

Fazilet-nâmes, which appear in Turkish-Islamic literature with their wide writing area and many examples, are generally works that describe the virtues of cities. These works contain legends about cities that are important for Islamic civilization. Hayru'l-Buldan Tractate (Osh Tractate), which is one of the examples of such works written in Chagatai, also describes the virtues of the city of Osh, which is located in the southwest of Kyrgyzstan and is the second largest city in the country today. In addition to being an ancient civilization center, Osh is also geographically important because it is a transition point between East Turkestan and West Turkistan and the Fergana Valley is the starting point in the east. Hayru'l-Buldan (Osh) Tractate, which is a work belonging to the Chagatai period, has 26 sheets and 6 lines on each page. The work is 12.5x7.5 cm in diameter. The author of the work

¹ Dr. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu (Bişkek, Kırgızistan), recep.yurumez@manas.edu.kg, ORCID ID: 0000-0002-8818-7695 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 01.12.2021-kabul tarihi: 20.02.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1073919]

² Öğr. Gör. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi (Rize, Türkiye), unal.aldemir@erdogan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2660-4414

is Molla Omer (Omar) Uzak, however, there is no information in the text about when it was written. In our study, the translation of the work was made and the work was examined in terms of sound and form. Thus the language features in the work have been tried to be revealed, and some language features that will shed light on the Turkish dialects have been especially emphasized. When the text is examined in terms of content, it is clear that there are narrations from many prophets in order to emphasize the religious importance of Osh, and even there are narrations about the city as hadiths from the Prophet Muhammad. With this study, the manuscript has been presented to the benefit of all researchers who work/will work on Turkish language and history, primarily those who work on Chagatai.

Keywords: Hayru'l- Buldan (Osh Tractate), Phonology, Morphology, Chagatai, Osh

1. Giriş

Türk İslam edebî geleneğinde şehirler hakkındaki menkıbelerin anlatıldığı pek çok eser mevcuttur ve bunlardan birisi de şehirlerin faziletlerinin anlatıldığı fazilet-nâmelerdir. Fazilet-nâmeler öbürleri kadar tanınmamakla birlikte yazım alanı oldukça geniş bir türdür. Özellikle Mekke, Medine, Kudüs, Şam gibi İslam beldeleri hakkında yazılmış olan birçok fazilet-nâme bulunmaktadır (Yılmaz, 2017: 367-369). Bu çalışmada, bu türlere örnek teşkil eden ve konu olarak Oş'un faziletlerini işleyen Hayru'l-Buldan adlı risalenin, çeviri yazısı verilmiş ve eser, ses bilgisi ve şekil bilgisi bakımından incelenmiştir.

Çalışmaya kaynaklık eden el yazması, 12.5x7.5 cm ölçülerinde, arka ve ön kapağındaki cilt üzerinde salbek bulunan, şirasesi deri ve 3 cm, her sayfasında 6 satır yazılı kısım olan bir eserdir. Yazmanın baş kısmı eksik olmakla birlikte eksik kısmın, mevcutlardan anlaşıldığı kadarıyla söz konusu fazilet-nâmeden başka konuları, (ilmihal konuları) ele aldığı anlaşılmaktadır. Yazma, Molla Ömer Uzak tarafından kaleme alınmıştır; ancak yazmanın üzerinde herhangi bir tarih bilgisine rastlanmamıştır. İmam Nazar Oğlu Molla Umar Uzak'ın Oş'a bağlı Taşlak adlı yerde yaşadığı ve 1904'te Taşkent'te çıkarılmakta olan *Türkistan Vilayetinin Gaziti* adlı yayında Çarın Japonya'yı yenmesi için bir münacaat yayınladığı bilinmektedir (URL1). Hayru'l-Buldan adlı eserin farklı bir taş basma nüshasıyla ilgili *Şehirlerin Faziletiyle İlgili Uydurma Hadisler ve "Hayru'l-Buldan" Risalesi* adıyla Hakkı Ünal çalışma yapmıştır. Ancak bu çalışmada eser, çeviri yazı, ses bilgisi, şekil bilgisi açılarından incelenmiş değildir. Ünal'a göre, risalenin yazarı ilmî seviyesi düşük, kendi beldesini yüceltmek için halk arasındaki menkıbeleri toplamış bir kimsedir. Çünkü eserde hadis olarak verilmiş olan bilgiler uydurma hadis kitaplarında dahi bulunmamaktadır (Ünal, 2000: 81).

El yazması eserin faziletlerini anlattığı şehir günümüzde Tanrı dağlarına göçen Kırgızların çoğunlukla yaşadıkları (Çelik, 2020: 471) Oş şehridir. Kırgızistan'ın güneybatısında yer almakta olan Oş, ülkenin Bişkek'ten sonraki en büyük şehridir ve aynı zamanda Oş Bölgesinin de yönetim merkezidir. Şehrin tarihi, yazılı kaynaklarda bin yıl öncesine gitmekle birlikte yapılan arkeolojik kazılarla bu tarih 3.000 yıl öncesine kadar götürülebilmektedir (Buyar, 2019: 14). Şehrin günümüzdeki nüfusu 322.000 iken bölgenin nüfusu 391.000'dir (URL2). Tacikistan, Çin, Özbekistan ile komşuluğu bulunan Oş'un hemen doğusunda Kaşgar bulunmaktadır ve şehir Batı Türkistan ile Doğu Türkistan arasındaki geçiş noktasında yer almakla beraber Fergana Vadisi'nin doğudaki başlangıç noktasıdır. Türk İslam tarihi ve medeniyetinde önemli bir yere sahip olan bu vadi buradan itibaren batıya doğru Maverâünnehir'e kadar uzanmaktadır. Bu yönüyle de şehir önemli bir konuma sahiptir. Oş tarihî çağlardan beri ipekli kumaş dokumacılığı ile ünlü iken (URL3) günümüzde daha ziyade tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlamaktadır.

Bölgenin kadim şehirlerinden olan Oş'un adıyla ve kuruluşuyla ilgili pek çok rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetler genellikle Hz. Süleyman'a dayandırılan, uzanan rivayetlerdir. Şehrin eteklerinde durulduğu dağın Süleyman Dağı adıyla anılması bunun bir göstergesidir. Rivayetlere göre Hz. Süleyman ordusuyla birlikte Süleyman Dağı'nın eteklerine gelince ordunun önünde giden öküzlerini durdurmak için Sart nidasıyla "Hooş" demiş ve öküzler durmuştur. Daha sonra burada kurulan şehre de Ho-oş sözünden türeme Oş denmiştir (Cumagulov, 2001: 3). Benzer bir efsanede ise Hz. Ademin'in öküzlerine "Uş" demesi üzerine, o beldenin adı da "Uş" olmuş ve zamanla bu Oş'a dönüşmüştür (Brudniy ve Eşmambet, 2017: 378). Manas Destanı'nda ise Oş'a dair şöyle bir rivayet vardır: Manas'ın babası Cakıp, Manas'ı hayata hazırlaması için Oşpur adlı çobanın yanına vermiş ve Manas 5-6 yıl onun yanında kalmıştır. Manas han olunca da Oşpur'a hürmetinden dolayı o civara şehir kurdurmuş ve Oşpur'u da o şehre yönetici olarak atamıştır. Bunun üzerine şehrin adı da Oşpur olarak kalmış ve bu isim zaman içerisinde Oş'a dönüşmüştür (Rısbayev, vd. 2016: 263-264).

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında incelenen konuyla ilgili olgu ve olaylar hakkında bilgi içeren yazılı belgelerin analiz edilmesiyle veri sağlanmasına doküman incelemesi denilmektedir. (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 188) Bu bağlamda; incelenen doküman öncelikle çeviri yazıyla Latin harflerine aktarılmış; ardından, elde edilen verilere dayalı olarak metnin dil özelliklerinin analiz ve değerlendirmesi yapılmıştır.

2. Çeviri yazı

54b

(1) bismi'l-lâhi'r-raḥmāni'r-raḥīm

(2) bu risāle ḥayru'l-buldān kim ya'ni O- (3) -ş şehrini fażileti turur andağ rivā-(4)-yet kıllurlar kim bul ḥadīşni 'İmrān ib(ni)

55a

(1) Ḥuşayn, Peyğamber şalla'l-lāhu 'aleyhi ve sellemdin (2) kale'n-nebī 'aleyhi's-selām innā'llahe maşrıḳ beldeten (3) ta'alā Oş ve hüve ḥayru'l-buleydeten vallāhü faşale (4) 'alā sāyiruhā ve ehl-i Oş 'alā sāyiri'l-ümem ve yaḥşur-(5)-üne me'a's-şühedā'l-Bedri ve yaḥşuru's-şühedāi'l-e- (6)-nbiyā'i ḥadīşniḡ ma'nisi ol kim ḥazret-i

55b

(1) peygamber şallallāhü 'aleyhi ve sellem 'ināyet kıllıp aydılar (2) kim maşrıḳ şehride bir şehri bardur atını (3) ḥayru'l-buldān dirler ve şehr-i Oş hem dirler (4) köp yaḥşı şehrdür ve köp fażiletlik érür (5) kıyāmet küni āmennā ve şaddaknā bolğandı ḥalāyık- (6) -lar maḥşür bolurlar ve oşalı kün bu Oş halkı

56a

(1) şehidler birlen şehidü'l-Bedr peygamber birlen haşr (2) bolurlar ḥazret-i Ebū Hüreyre Ḥazreti Muḥammed Muştafa (3) şallallāhu 'aleyhi vesellemdin eşitipdirler kim yer- (4) -yüzide bir cemā'a ādamlar peydā bolur Nūḥ (5) 'aleyhi's-selāmnı nesliden köñülleri ḳatğunı (6) raḥım ümmetlerimni arasında alardın köp fesād-

56b

(1) -lar kilür ve ba'zı şehrleri tārāc kılıp dīn- (2) -ni gāret kılğaylar ve köp şehrleri buzğay-(3) -lar Hıday ta'ālā bu Oş şehrini ol cemā'at-ı (4) bedni şerridin saklağay anıñ üçün bu şehr-(5) -ini belde-i ma'sūm dirler ve taqı Hızeyfe-i Yemānī (6) digen büzrük müştehīdū'l-kirām rivāyet

57a

(1) kılurlar kim hāzretī peygamber 'aleyhi's-selāmdın kim (2) su'āl kıldım yā Rasū'l-allāh bizge Oşnı (3) faẓiletidin ve a'māl ü ef'alleridin (4) beyānı kılın dēdim ērse hāzret-i rasūl (5) 'aleyhi's-selām yana 'ināyet kılıp aydılar kim (6) Oş ehlini faẓiletleri köpdür bir yaḥşı

57b

(1) faẓilet bul turur kim bir cemā'a ḥalḳ bar (2) érmişler alarnıñ atını kaçbun dir érmiş- (3) -ler alarnı dīni bī-gāne érmiş Oş ḥalḳı olar (4) birle köp gāzāt kılur érmiş ve taqı müştehīd- (5) -ler andağ rivāyet kılurlar kim her kimerse Oş-(6)-ğa barsa yā bir kice yā bir kün tursa ol kişi günāh-

58a

(1) dın andağ bolğay ve Oş ehlinin (2) bolğay kıyāmet küni hem Oş ehli birlen (3) maḥşūr bolurlar ve taqı rivāyet kılurlar kim (4) her kişiniñ vaḳtı yetip Oş şehrde (5) қаzā kılsa şevābı yüzidin andağ bolğay ki (6) özge yerniñ şehīdleri birle berāber bolğay

58b

(1) şevāblar yüzidin andağ bolğay kim a'māl kā- (2) -tipleri bitmekdin 'āciz kilgeyler ve taqı (3) her kim olar birle namāz oḳusa cemā'at bolusa (4) kıyāmet küni Oş yeridin baş köter- (5) -geyler ve hāzreti Emīrū'l-Mū'minīn 'Ömer raẓıya'l-lāhü 'anhü (6) aydılar kim hāzret-i peygamber şa'l-lallāhü 'aleyhi ve sellem-

59a

(1) -din andağ rivāyet kılurlar kim peygamber şa'll-a (2) llāhü 'aleyhi ve sellem aydılar kim men birāderim Cebrā'ıl (3) 'aleyhi's-selāmdın su'āl kıldım kim kıyāmet-(4)-de Oş ehli kim birle ḥaşr bolur Cebrā'ıl 'aleyhi's-selām (5) aydılar kim sizniñ birle ḥaşr bolurlar ve (6) Emīrū'l- Mū'minīn şāh-ı merdān murtaẓā 'Alī aydılar

59b

(1) aydılar kim men andağ eşittim hāzret-i rasūl (2) 'aleyhi's-selāmdın kim taḅla kıyāmet künide (3) Oş ehli barçaları közleridin yüzler (4) mişl-i āftāb-ı tābān yüzlük ... Burāḳ-suvā-(5) -re ḳopğaylar alarnı ḥādimleri nūrdın kılıçlar (6) ḳollarığa alıp tekbir ü tehlīl ayıtıp ferişteler

60a

(1) şaf şaf tutup ilgerü keyin behişt-(2)-ğa alıp kirgeyler ve hāzreti Hı'āce 'Ukkāşe (3) raẓıya'l-lāhü 'anh şāḥābe-yi kirām érdiler bu söz-(4)-lerni eşitip bu kelimātnı aydılar kim (5) ṭabūnī lekūm yā ma'sera'l-'acem ya'ni Oş şehri barça (6) şehrlerini yaḥşısı turur ve her kim Oşda bir zamān

60b

(1) dem alsa veya bir demi su éçse veya bir loḳma ta'āmı (2) yese gūr 'azābıdın cān açığıdın ve (3) Mūnker Nekirniñ su'ālidin emīn bolup (4) sırāt köfrikidin āsān ötkeyler (5) ve yana hāzret-i Şalmān-ı Fārs-i 'adl-i mehtāb (6) rivāyet kılurlar kim peygamber şalla'lāhü 'aleyhi ve

61a

(1) sellemdin öz mübârek lafzlarıdın eşittü- (2) -k aydılar kim ol kiçe kim meni âsmânğa çıkğanda (3) yeryüzide bir nûr kördüm maşrıq sarıdın (4) ol âsmânğa çıkıp baradur baķı' güristân- (5) -ı dağı nûrğa oğşapdur birâderim Cebrâ- (6) -'ıldin suradım bu niçük nûrdur dip-

61b

(1) -dür Cebrâ'il 'aleyhi's-selâm aydılar kim yâ Muḥammed (2) ol nûr Oş şehridin çıkar ol şehir- (3)-niñ atını Ḥayru'l-Buldân dirler burun zamân (4) Ḥazreti Süleymânı 'aleyhi's-selâm ol şehirde karar (5) tapıp dâd u 'adl kılur êrdiler ve o (6) tağda ol faẓiletlik maḳâmıda bir mescid

62a

(1) bar Ḥazreti Süleymân 'aleyhi's-selâm ol (2) mescid içinde maḳşûdlarığa yetkenler (3) ve her kim anda barıp êkki rek'at namâz oqu- (4) -sa günâhdın mâder-zâd pâk bolup (5) anıñ içinde hiç günâh qalmağay şevâ- (6) -bı yüzidin andağ bolğay ki tört

62b

(1) yüz rek'at namâz özge yerde namâz oquğa-(2)-n dik bolğay ve Ḥazreti peygamber şalla-lâhu (3) 'aleyhi ve sellem Ḥazret-i Mihter Cebrâ'il 'aleyhi's-selâ- (4) -mdın eşitip êrdiler aydılar kim birâderim (5) Cebrâ'il men uş yerde ol faẓilet- (6) -lık maḳâmıda êkki rek'at namâz oqusam

63a

(1) dip arzu kıldılar érse şol sâ'at (2) Cebrâ'il 'aleyhi's-selâmğa Allâh ta'âlâdın (3) fermânı boldı kim yâ Cebrâ'il ol tağnı (4) köterip alıp çıkğıl tâ çıkıp ol tağd- (5) -a ve ol faẓiletlik maḳâmıda êkki re- (6) -k'at nemâz oqusun likin andağ

63b

(1) çıkarğıl kim Oş halkı tuymasunlar (2) Cebrâ'il 'aleyhi's-selâm Ḥudây 'azze ve celleniñ fermâ- (3)-nı birle Oş tağını çıkardılar rasûl (4) 'aleyhi's-selâm ol mübârek tağda ve o- (5) -l faẓiletlik maḳâmıda Ḥazret-i Süleymân (6) namâz oqup secde tã'at kılğan yerni

64a

(1) tavâf kılıp ve anda êkki rek'at namâz o- (2) -qudılar ve heme ötken peygamberlerniñ haqları- (3)-ğa du'â kılıp ve günahkâr ümmetlerini Ḥudây (4) ta'âlâdın tilediler ve o tağnı yana câyğa (5) yiberdiler Oş halkı tuymadı anıñ (6) üçün kim ol mübârek tağnı atnı bera-

64b

(1) -ber el-küh dirler ve taķı andağ naķl kılur-(2)-lar kim şaḥîh rivâyetde kiltürüpdürler (3) kim Ḥazret-i Yûnus 'aleyhi's-selâm Oş şehriğa (4) kilip êrdiler ve Oş halkı olarğa be-tev- (5) -fiķ imân kiltürüp êrdiler ve köp (6) yıllar ol mübârek tağda ve ol

65a

(1) faẓiletlik maḳâmıda namâz oqup tã-(2) -'at kılıp Oş şehride êkenler neçe (3) vaḳtdin soñ Oş ehliğa Ḥazret-i (4) Süleymân 'aleyhi's-selâm hem Oş şehriğa (5) kilip taḥtlarını ol mübârek tağğa (6) kırdılar Oş şehri olarğa hem

65b

(1) be-tevfik imān kültürpdüler ve (2) Süleymān ‘aleyhi’s-selām Oş ehlini (3) haqlarığa du‘ā kıldılar (4) (5) (6)³ şehr-i Oşğa küfr karar tapmadı

66a

(1) andın soñ Oş ehli Hazret-i Süleymān (2) ‘aleyhi’s-selāmğa aydılar yā peygamber Hıday ta‘ālā (3) pādīshāh-ı ‘ālem bu Oş şehrini suy azlık kıladur (4) munca kişige kifāye kılmaydur ve eger siz bir (5) ‘ilāc kılıp su kiltürseniz bihrağ bolur (6) érdi iltimās kıldılar andın soñ Hazret-i

66b

(1) Süleyman ‘aleyhi’s-selām taht kılıp ve bularnı emri (2) kıldılar kim ol tağ kim sunı turar érdiler (3) ol tağnı kisip sunı aқuzuñlar didiler (4) derhāl Süleymān peygamberni emriylen ol tağnı (5) kisip sunı aқuzdılar andın keyin ol zamandın (6) bu zamāñğaça Oş şehri sir-āb boldı

67a

(1) dipdürler ve tağı Hı‘āce Yemānī gāzi (2) digen ‘aziz bu Oş şehrige kilip érdiler (3) ol ‘aziz hazret-i ‘İsā ‘aleyhi’s-selāmın dīnler- (4) -iğa érdiler müddet ékki <yüz> yıl bir namāzda Hıday ‘azze (5) vecelleğa tā‘at ve ‘ibādet kılıp érdiler ol (6) vaқtde Oş ehli fażiletidin eşitip

67b

(1) Rabbü'l-‘azzetdin tiler kim ey Bār-Hıdāyā (2) meniñ hem haşrım Oş ehli birle bolsun dip Hıdā- (3) -y ta‘ālā du‘ālarını icābet kıldı bu Oş şehrid- (4) -e қаzā kılıpdurlar ve olarnıñ türbetleri (5) nemāzgāh yatavğı dağı tağnı éteğide turur ve tağı (6) Medine’i Münevveredin ba‘zı büzrükler olarnı

68a

(1) ziyāretleriğa kilipdurlar ve yana ‘aziz bir (2) ‘İmrān hāş atlık Oş şehrige bar ékenler (3) sipahsālar leşker érdiler köp küffār (4) birlen gāzāt kılar érdiler künlerde bir kü- (5) -n küffār birle gāzāt kılıp érdiler tünler- (6) -iğa köp gerd oturup érdi el-hāl ol tü-

68b

(1) -tünni katıp érdiler ol tünni ayta (2) kirin ékki hıst talā tüşüptür ve olar (3) kabirleriğa koyupdurlar ol ‘aziz-(4)-ni kabirleriğa nemāzgāhğa yavuқ turur olarnı (5) kabirini ziyāret kılsa her murādi maқşūdı bolsa (6) Hıday ta‘ālā rivāyet kılğay vaқti andağ rivāyet

69a

(1) kırlar kim İmām İshāğ veli atlık ‘aziz (2) bar érdiler özleri Oş şehridin ér- (3) -diler ve Mekke halkı olarğa iltifātları köp (4) érdi ve olarnıñ mülāzemetide bar ékendür- (5) -ler kim meşcid vaқt ékenler ya‘ni aytpdurlar (6) kim şunça ‘aziz büzrük ve erler barçası

69b

(1) Oş şehrini fażiletidin ve sebebidin (2) Oşda fevt tapıp medfün boldılar ve tağı (3) Hı‘āce Ahmed Erkam atlık bir ‘aziz Oş şehr- (4) -iğa bar érdiler olar hem şāhib keşf érdiler (5) ol ‘azizni bir kerāmetleri ol érdi kim (6) uş vaқtde Oş ehli bir қurğān binā kılıp

70a

(1) érdiler bir uluğ taş ol kurganga (2) yavuk érdi Oş ehlini (3) hayâlleride bul érdi kim oşal 'azîm (4) taşnı kurganga étip koyalek kurga- (5) -nıñ ibtidâsı şol taş birle bolsun (6) dip érdiler el-ğâl uluğ kiçik

70b

(1) yığılıp kilip zūr kılsalar ol taşnı (2) ornıdın te Bret'almadı 'aciz ve hayrân bo- (3) -lupdurlar aḥıru'l-emr uluğ kiçik ḥazret (4) Ḥ'āce Aḥmed Erḡamnı aldılarıḡa kitip ilticā (5) kiltürdiler Ḥ'āce Erḡam aydılar édiler (6) kim sizler barıñlar biz hem meded kılğay-

71a

(1) -miz dédiler andın soñ Ḥ'āce Aḥmed (2) Erḡam özleri yalğuz kilip ol 'azîm taşnı (3) kerāmāt kılıp köterip iltip kurgan- (4) -nı tamıḡa koydılar el-kışsa kurganı tamı ol (5) taş birlen binā bolupdur ve yana andaḡ rivāyet (6) kılurlar kim Ḥ'āce Aḥmed Nerm Ḥ'āce Aḥmed

71b

(1) Erḡam on bir Aḥmedni ékkisidürler kim bir kün ribāt (2) ḥavz-ı sim-keşde ékevlen va'z aytur édiler (3) buḡalar kaçkırap olarḡa köp teşviş berip- (4) -dürler Ḥ'āce Aḥmed-i Nerm aydılar kim ey buḡalar köp (5) sözlemeñler didiler ol zamāndın bular (6) menḡaça ol söz bilen buḡalar ol ḥavzda

72a

(1) hıç ün çıkarganı yok ve hıç kim o- (2) -l ḥavzda buḡanı āvāzını eşitgeni yok (3) dipdürler ve taḡı naḡl kılurlar kim bir kün (4) Ḥ'āce Aḥmed Nerm Ribāt-ı ḥavz meskende ṭahā- (5) -ret kılıp ol turḡanlarıda behişt (6) ḥūrileri o 'azizniñ közleriḡa körünüp

72b

(1) yā Ḥ'āce Aḥmed Nerm közüñizni bizni (2) sarı kılıñ ve mübārek yüziñizni bizd-(3)-in öḡürmeñ kim bizler sizniñ (4) aytḡanlarıñızdur-miz biliñ kim tañla (4) namāz-ı pişin vaḡtde merg şerbetin (5) içip bizge қоşулur-siz dédiler

73a

(1) el-ğal tañlapsı Ḥazret-i Ḥ'āce Aḥmed (2) Nermḡa kāfirler uruş ḡavḡa kılıp (3) kildi ve Ḥazret-i Ḥ'āce Nerm kāfirler birle (4) uruşup ve derece'i şehādetḡa yettiler (5) Ḥ'āce Aḥmed Erḡam ve Ḥ'āce Aḥmed Nerm ékki (6) büzruk var oşol taḡnı ve dāmeneside

73b

(1) Ribāt-ı Ḥavz-ı Simkeşde medfūn bold-(2)-ılar her kim ol ékki 'azizni ziyāret kılsa (3) Ḥaḡ sübhānehū ve ta'ālā cümle murād-ı maḡşūdı (4) bolsa yetkürgey ve taḡı rivāyet kılur (5) kim Ḥazret-i Āşaf ibn Burḡiyā büzruk (6) Ḥazret-i Süleymān 'aleyhi's-selāmı taḡa-

74a

(1) -ları érdiler ve hem vezirleri (2) érdiler olardıñ köp kerāmāt zā-(3)-hir bolḡanı érdiler bir kerāmātı (4) ol érdi kim Belkısniñ taḡtını köz yumu -(5) -p açḡunça kiltürüp érdiler anda-(6)-ḡ kim Perverdigār-ı 'ālem öz kelāmıda ḡaber

74b

(1) beripdür kavluhü ta'ālā “*kāle'l-lezī 'indehü* (2) *'ilmun mina'l-kitābī⁴ ene ātike [bihī] kable en yer[tedde] ileyke* (3) *ṭarafūke⁵*”ve ‘aḳāyid kitābnı mes’elesidür kim (4) evliyālarını kerāmātu ḥaḳdur Ḥazreti (5) Aṣaf ibn Burḥıyā Oşda mescid ziyāretde (6) vefāt tapḡan ermişler Ḥazret-i Süleymā-

75a

(1) -n ‘aleyhi’s-selām ḥayālleride bu (2) érdi kim Ḥazret-i Aṣafnı maḡrīb (3) sarıḡa alışıḡ ketgiler Cebrā’ıl ‘aleyhi’s-selām (4) Süleymān ‘aleyhi’s-selāmḡa ḥaber berdi kim Ḥuda-(5)-y ‘azze ve celleniḡ emri buldur kim Aṣaf- (6) -nı Oş yeride defn kılsun her kimni

75b

(1) tileḡi ve ḥāceti bolsa Ḥazreti Aṣaf (2) ibn Burḥıyānıḡ ziyāret kılsa ve her murādı (3) maḳşūdı bolsa revā kılr-men ve müşkil (4) eşlerini āsān kılr-men her murā- (5) -dı maḳşūdıḡa yetkürür-men dip aytu- (6) -r her kim tileḡi ve ḥāceti bolsa revā bolur

76a

(1) ve yana rivāyet kırlurlar kim Ḥazret-i Süleymā- (2) -n ‘aleyhi’s-selāmınḡ zamānların tö-(3) -rt miḡ yıl oturup érdi kim (4) bu risāle mūnderic boldı dipdür ol (5) zamānda kıble Beytū’l-Maḳdīs érdi ve namāz- (6) -nıḡ Beytū’l-Maḳdīs bakıp okur érdi-

76b

(1) -ler bizniḡ peyḡamberimiziḡ zamānlarıda (2) kıble Ka’be boldı andaḡ kim Ḥaḳ ta’ālā kelām-ı (3) meciddde ḥaber beripdür kim kavluhü ta’ālā “*vecheke* (4) *ṣaṭra’l mescidi’l-ḥarām⁶*” bu kıble Ka’be bolmaḳıḡa (5) delālet kılr ve yana andaḡ rivāyet (6) kırlurlar kim kıyāmet küni āmennā ve şaddaḡnā

77a

(1) bolḡanda Oş yeridin nece miḡ (2) şādık érenler ve nece miḡ Ḳurān- (3) -ḡ’ān érenler ve nece miḡ ehl-i seḡāvet (4) ehl-i sa’ādet érenler ve nece miḡ (5) namāzılar ve nece miḡ şehidler (6) ve nece miḡ ‘aziz meşāyih érenler (7) Oş yeridin baş köter-

77b

(1) -geyler ve taḳı andaḡ (2) naḳl kırlurlar kim her kim kıçesi Oş yer-(3)-inde ṭā’at kılsa seväbı yüz yerin and- (4) -aḡ bolḡay ki hac becā (5) kiltürmiş dik bolḡay ve yetmiş (6) miḡ mertebe ḡazāt kılgan dik bolḡay

78a

(1) ve taḳı her kim bu risāleni okusa yā okutu- (2) -p eşitse yā tapıp öziḡe saḡlasa (3) cemī’ enbiyā ve evliyālar ol kışıḡe meded (4) terbiyet kılsa anıḡdın ḡoşnūd bolḡa-(5)-ylar taḡla kıyāmet küni şefā’at (6) kılgaylar ol kışıḡi pır-i behişt

4 yazmada: yuḡallimu’l-kitābi.

5 Kuran: 27/40.

6 Kuran: 2/144.

78b

(1) ve tarikat-i hazret-i sultanü'l-⁶ arifin (2) H⁷âce Ahmed Yesevî ayıtpdurlar kim her kimesi (3) bu du⁶ anı künde üç mertebe okusa eger oku- (4) -y⁶ almasa özige saklasa Hazreti Hızır ⁶aleyhi's-selām (5) körünüp aña meded ve terbiyet kılıp hem (6) kiçe hem kündüz hem-rāh bolup yürgeyler

79a

(1) devlet ve mertebesi ziyāde bolğay ve yüz (2) yegirmi beş yıl ⁶ömr-i tab⁶ idin naşib kılğay (3) ve heme kılğay yamān ⁶amelini yaḥşılıkge mübeddel (4) kılğay ve her taleb-i müdde⁶ ası bolsa tegürgey ve a- (5) -nın kesb-i kārığa ve ḥānedānığa künden (6) tünge bereket bergey ve her kim şek kiltürse

79b

(1) kāfir bolğay ne⁶ uzu billāhi min zālike (2) du⁶ ā: bu turur bismi'r-raḥmāni'r-raḥīm emānan minke (3) yā seyyide'l-mürselin unẓurni bi-ḥaḥḳḳı bismi'r-raḥmāni- (4) -'r-raḥīm

temmet el-kitābu (5) bi-⁶ avni'l-meliki'l-vehhā- (6) -b bi-raḥmetike (7) yā erḥame'r-rāḥimīn

80a

(1) tū-be-tū fışḳ u ḥarāmī lā-yenām⁷

İn kitābet rüz-ı çehārşenbe tamām

Her ki ḥā⁶ ned du⁶ ā ṭama⁶ dārem

Zān ki men bende günehkārem

Raḫama Molla Ömer Uzak

3. Dil özellikleri

Ses bilgisi.

Ünlü Olayları

Vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi: *şehrini* 54b/3

Başta ünlü düşmesi: d>y: *yéberdiler* 64a/5 (*ıda bér> iyéber> yéber*) (Argunşah, 2018: 105)

Ortada ünlü düşmesi (kelime birleşmesi neticesinde): *bolurlar* 56a/2 (*bol> bu+ol*) (Argunşah, 2018: 105)

Ünlü Birleşmesi: *ék+ev+len* 71b/2 (*éki+egü> ékegü> ékev*)

Ünsüz Olayları

k>ḡ: *yaḥşı* 55b/4, *oḥşapdur* 61a/5

⁷ Uyumadan, sürekli günah ve haramla bu kitabın yazımı çarşamba günü tamamlandı. Bu kitabı kim okursa ondan dua bekliyorum. Çünkü ben günahkâr bir kulum.

m>b: *burun* 61b/3

t>d *dérler* 61b/3, *dék* 77b/5

b>y *suy* 66a/3

g>k: *kiçik*

p>f: *köfrikidin*

d>y: *keyin* 60a/1

g>w>v: *ék+ev+len* 71b/2

v>y>g: *ögürmeñ* 72b/3

y türemesi: *yığ+la-p* 70b/1

ünsüz ikizleşmesi: *ékki* 62b/6

r düşmesi: *bilen* 71b/6, *édiler* 70b/5

Çağataycada t>d değişimi sonucu *taķı> dağı, tağ> dağ* olması gerekirken bu ses değişimleri metinde bulunmamaktadır. *taķı* 58b/1, *tağ* 66b/2

Metinde tonlu tonsuz uyumu bulunmamaktadır (Oşda 60a/6, *yağşılıkge* 79a/3). iki ve daha çok heceli isimlerin sonlarındaki k/g/ğ seslerinin varlığını korumaktadır (*andağ* 58a/1, *uluğ* 70b/3). Bunlar dışında eski Türkçede *sub*, Çağataycada ise *su* (Güzeldir, 2002: 357), *suv* veya *suu* (Ünlü, 2013: 1012) olan sözcük, Nevaî Divanı'nda olduğu gibi (Eckmann 2009: 139) bir yerde *suy* 66a/3 (b>y) şeklinde bulunmaktadır. Bu durum *eb>ew>öy*, üy (Yürümez, 2020: 31-32) seb>sew>sev değişimlerinde sıkça karşımıza çıkmaktayken su sözcüğünde sık görülen bir durum değildir. Çağataycada var olan “é” metinde de bulunmaktadır (*êşlerini* 75b/4, *érür* 55b/4). Arapça ‘*aciz*’ kelimesi bir yerde ‘*açiz*’ (58b/2) olarak yazılmıştır. 58b/2. Metinde, Türkçe kelimelerin yazımında “p/b” karışık olarak bulunmaktadır, *tüşüptür* 68b/2.

Oğuzcanın etkisiyle Çağataycada yuvarlaklaşma olabilmektedir. Metnimizde buna birçok örnek bulunmaktadır. *ilgerü* 60a/1, *êşittük* 60a/1-2, *tuymasınlar* 63b/1 gibi.

Şekil Bilgisi

Yapım Ekleri

İsimden İsim Yapma Ekleri

+ğı: *yat-av+ğı* 67b/5

+lğ, +lğ, +lik, +lük: *maķşûd+lğ* 75b/5-6, *at+lğ* 68a/2, *az+lğ* 66a/3, *fażilet+lğ* 55b/4, *yağşı+lik+ge* 79a/3, *yüz+lük* 59b/4-5

Fiilden İsim Yapma Ekleri

-av: *yat-av+ğ* 67b/5

-én: *ér-en+ler* 77a/2 77a/3

+k (g): *tile-g-i* 75b/1

-ma: *kal-ma-ğay* 62a/5-6, *oķu-y-al-ma-sa* 78b/3-4, *tap-ma-dı* 65b/6, *tuy-ma-dı* 64a/5

-mAķ: *bol-mAķ-i+ğ* 76b/4, *bit-mek+din* 58b/2

-uş: *ur-uş* 73a/2

İsimden Fiil Yapma Ekleri

+lA: *söz+lA-meñ-ler* 71b/5, *tañ+lA* 59b/2 72b/4 78a/5, *tañ+lA-p+sı* 73a/1, *yığ+lA-p* 70b/1

Fiilden Fiil Yapma Ekleri

-a-: *sur-a-dım* 61a/6-61b/1

-ar : *çık-ar-ğan+ı* 72a/1-2

-kür, -kır (<-gUr-): *yet-kür-gey* 73b/4, *kaç-kır-ıp* 70b/3

-t, -tür: *ayla-t-ıp* 71a/3-4, *ay-t-ur* 71b/2, *kil-tür-di-ler* 70b/5, *kil-tür-miş* 77b/5

-ul: *koş-ul-ur-siz* 72b/6

-ış, -uş: *al-ış-ıp* 75a/3, *ur-uş-up* 73a/4

-uz: *aķ-uz-dı-lar* 66b/5, *aķ-uz-uñ-lar* 66b/3

-ün: *kör-ün-üp* 72a/6 78b/5

-ür : *tig-ür-gey-niñ* 79a/4-5, *tig-ür-ür-men* 75b/5-6

İsim Çekimi

Çokluk Eki

-ış: *al-ış-ıp* 75a/3

+lAr: *ādam+lAr* 56a/4, *aldı+lAr+ı+ğ* 70b/4, *barça+lAr+ı* 59b/3, *buķa+lAr* 71b/3-4 71b/4 71b/6, *büzrük+lAr* 67b/6, *er+lAr* 69a/6, *ér-en+lAr* 77a/2 77a/3 77a/4 77a/6, *hādım+lAr+i* 59b/5

İyelik Ekleri

+ım, +im: *haşr+ım* 67b/2-3, *birāder+im* 59a/2, *ümmeť+ler+im+ni* 56a/6-56b/1

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - İSTANBUL / TÜRKİYE 34714
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - ISTANBUL / TURKEY 34714
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

+iğ: *men+iğ* 67b/2-3

+I / +sI: *şerbet+i+n* 72b/5, *at+i+nı* 55b/2, *ara+sı+da* 56a/6

+imiz: *peygamber+imiz+iğ* 76b/1

+ıgız, +iğüz, üğiz: *yüz+iğüz+ni* 72b/2-3, *ayt-kan+lar+ıgız dur-miz* 72b/4, *köz+üğiz+ni* 72b/1

+larI: *kol+ları+ğa* 59b/6

Zamir “n”si

+n: *yer+i+n+de* 77b/3-4, *şu+n+ça* 69a/6, *yer+i+n+de* 77b/2-3. Zamir n’sinin kullanılmadığı sözcükler de bulunmaktadır. *ara+sı+da* 56a/6-56b/1

Aitlik Eki

+ki: *köfri+ki+din* 60b/4

Durum Ekleri

Yalın Durum

İlgi Durumu Eki

+nı: *Oş+nı fażiletidin* 57a/2-3

+nın, +niğ: *alar+nığ* 57b/2-3, *Belkıs+nın* 74a/4-5 *kurğa+nığ* 70a/4-5, *kişi+nığ* 58a/4, *peygamber+ler+nığ* 64a/2-3, *şehr+nığ* 61b/2-3

+sı, +si: *barça+sı* 69a/6, *ara+sı+da* 56a/6-56b/1, *ibtidā+sı* 70a/5, *yağış+sı* 60a/6, *kiçe+si* 77b/2-3, *emne+si+de* 73a/6

+i: *yer+i+n+de* 77b/3-4

Belirtme Durumu

+ı, +(y)i: *barça+lar+ı* 59b/3, *fērman+ı* 63a/3, *açığ+ı+dın* 60b/2, *aldı+lar+ı+ğa* 70b/4, *süleymān+ı* 61b/4, *uşal+ı* 55b/6, *fażilet+i* 54b/3, *emr+i* 66b/1, *ķabir+ler+i+ğa* 68b/3, *ķabr+i+(n)i* 68b/5, *kişi+yi* 78a/6

+nı, +ni: *alar+nı* 57b/3, *āşaf+nı* 75a/2, *buķa+nı* 72a/2, *evliyā+lar+nı* 74b/4, *su+nı* 66b/3, *aķmed+nı* 71b/1, *bed+nı* 56b/4-5, *kim+nı* 75a/6,

+ın: *zamān+lar+m* 76a/2-3

+n: *şerbet+i+n* 72b/5

Yönelme Durumu

+e: *ziyāret+e* 74b/5

+**ğa**, +**ge**: *cāy+ğa* 64a/4, *ehli+ğa* 65a/3, *kār+ğa* 79a/5, *bolmaq+ı+ğa* 76b/4, *biz+ge* 57a/2, *kişi+ge* 66a/4, *nerm+ge* 73a/3

Bulunma Durumu

+dA: *havz+da* 71b/6 72a/2, *maḳām+da* 65a/1-2, *namāz+da* 67a/4, *ara+sı+da* 56a/6-56b/, *oş+da* 60a/6, *kün+de* 78b/3-4, *mesken+de* 72a/4-5, *emne+si+de* 73a/6

Ayrılma Durumu

+dın, +**din**: *nûr+dın* 59b/5, *sarı+dın* 61a/3, *günāh+dın* 62a/4, *kün+dın* 79a/5, *bit-mek+dın* 58b/2, *sebeb+i+dın* 69b/1,

Eşitlik Durumu

+ça, +nca: *şu+n+ça* 69a/6, *men+ga+ça* 71b/6, *zamān+ga+ça* 66b/6, +nca: *mu+nca* 66a/4

Vasıta Durumu

+ylen: *emr+i+ylen* 66b/4

+la: *taḡ+la*

Sayılar

Asıl Sayılar

bir 68a/1, *ékki* 62a/1, *üç* 78b/3, *tört* 76a/2-3, *beş* 79a/2, *elli* 70b/4, *yüz yegirmi beş* 79a/1-2, *yetmiş miḡ* 77b/5-6, *tört yüz* 62a/6-62b/1,

Topluluk Sayıları

+evlen: *ék+evlen* 71b/2

Zamirler

Kişi Zamirleri

men 59a/2, *biz* 70b/6 (*bizge* 57a/2), *siz* 66a/4 (*sizler* 70b/6, *sizni* 72b/1, *sizniḡ* 72b/3), *olar* 57b/3 (*olarğa* 64b/4, *oları* 67b/6, *olarıḡ* 69a/4, *olardı* 74a/2)

İşaret Zamirleri

bu 56b/6, *bu* 54b/4, *o* 64a/4, *uş* 62b/5, *oşalı* 55b/6, *oşol* 73a/6.

İsim-Fiiller

bit-mek+din 58b/2

Sıfat Fiiller

-en: *ér-en+ler* 77a/2

-ğan, -gen, -kan, -ken: *çık-ğan* 61a/2, *bol-ğan+da* 77a/1, *oķu-ğan* 62b/1-2, *dé-gen* 56b/6, *eşit-gen+i* 72a/2, *ayt-kan+lar+ıñız+dur+miz* 72b/4, *yet-ken-ler* 62a/2

Zarf Fiiller

-a+: *ayt-a-kir-in* 68b/1-2, *bar-a-dur* 61a/4-5, *kıl-a-dur* 66a/3

-ğunça: *aç-günça* 74a/5-6

-ken: *bar-é-ken+dür-ler* 69a/4-5, *é-ken+ler* 69a/5, *öt-ken* 64a/2-3, *yet-ken-ler* 62a/2

-p, -ıp, -ip, -up, -üp: *di-p* 63a/1, *oķu-p* 78a/1-2, *oķsa-p-dur* 61a/5-6, *yıgla-p* 70b/1, *al-ip* 59b/6, *al-ış-ip* 75a/3, *bar-ip* 62a/3-4, *ét-ip* 70a/4-5, *iç-ip* 72b/6, *kil-ip-ér-diler* 67a/2, *bol-up* 58b/3, *tur-up* 76a/2-3, *ur-uş-up* 73a/4, *kör-ün-üp* 72a/6, *tüş-üp-tür* 68b/2

-a lek: *koy-a+lek* 70a/4-5

Fiil Çekimi**Şahıs Ekleri****1. Zamir meşeli şahıs ekleri.**

-men: *kıl-ur-men* 75b/3, *tig-ür-ür-men* 75b/5-6

-miz: *kıl-ğay-miz* 70b/6-71a/1, *dur-miz* 72b/4

-siz: *koş-ul-ur-siz* 72b/6

-lar: *bol-ur-lar* 55b/6, *dé-r-lar* 56b/5

2. İyelik meşeli şahıs ekleri.

-k: *eşit-tü-k* 61a/1-2

-ıñız: *kil-tür-se-ıñız* 66a/5-6

-lar: *ay-dı-lar* 55b/1

3. Emir menşeli şahıs ekleri.

-ğıl, -gil : *çık-ar-ğıl* 63b/1, *çık-ğıl* 63a/4-5, *ket-gil* 75a/3

-sun: *bol-sun* 67b/2-3, *kıl-sun* 75a/6

-ıñ, -ıñ, -iñ, -uñ: *ögürme-ıñ* 72b/3, *kıl-ıñ* 57a/4, *bil-iñ* 72b/4, *bar+ıñ+lar* 70b/6-71a/1, *aķ-uz-uñ-lar* 66b/3

Basit çekim**Bildirme kipleri****Görülen geçmiş zaman**

-dı-m, -di-m, -dü-m, -ti-m: *kıl-dı-m* 57a/2, *sur-a-dı-m* 61a/6-61b/1, *di-di-m* 57a/4, *kör-dü-m* 61a/3, *eşit-ti-m* 59b/1

-dı, -di: *kıl-dı* 67b/3-4, *tap-ma-dı* 65b/6, *tuy-ma-dı* 64a/5, *ber-di* 75a/4-5, *kat-ıp-ér-di-ler* 68b/1-2

-tü-k: *eşit-tük* 61a/1-2

-dı-ler, di-ler, -ti-ler: *ağ-uz-dı-lar* 66b/5, *ay-dı-lar* 55b/1, *é-di-ler* 70b/5, *yet-ti-ler* 73a/4

Öğrenilen Geçmiş Zaman

-miş: *ér-miş* 57b/3, *kil-tür-miş* 77b/5, *dirér-miş-ler* 57b/2-3, *bar+ér-miş+ler* 57b/1-2

-ıp, -ip, -up Dür-: *kıl-ıp-dur-lar* 67b/4, *eşit-ip-dir-ler* 56a/3-4, *kil-ip-dur-lar* 68a/1, *kil-tür-üp-dü-ler* 65b/1, *bol-up-dur* 71a/5, *bol-up-dur-lar* 70b/2-3

Geniş Zaman

-r, -ar, -ur , -ür: *tile-r* 67b/1, *di-r-ler* 55b/3, *çık-ar* 61b/2-3, *çık-ar-dı-lar* 63b/3, *çık-ar-ğıl* 63b/1, *ay-t-ur* 71b/2, *bol-ur* 56a/4, *kıl-ur* 57b/4-5, *kıl-ur-lar* 54b/4, *kil-ür* 56b/1-2

Şimdiki Zaman

-ıp –dur-: *çıkıp baradur* 61a/4, *ay-t-ıp-dur-lar* 69a/5, 78b/2

Gelecek Zaman

-ğay, -gey, -kay, -key: *bol-ğay* 58a/1, *kal-ma-ğay* 62a/5-6, *kıl-ğay-miz* 70b/6-71a/1, *bol-ğay-lar* 78a/4-5, *buz-ğay-lar* 56b/2-3, *ber-gey* 79a/6, *tig-ür-gey-niğ* 79a/4-5, *kil-gey-ler* 58b/2, *yür-gey-ler* 78b/6, *sağla-kay* 56b/4-5, *öt-key-ler* 60b/4

Tasarlama Kipleri**Emir Kipi**

-sun: *bol-sun* 67b/2-3, *kıl-sun* 75a/6, *oğu-sun* 63a/6, *tuy-ma-sun-lar* 63b/1

-ğıl, -gil : *çık-ar-ğıl* 63b/1, *çık-ğıl* 63a/4-5, *ket-gil* 75a/3

-ı, -ı, -iğ, -uğ: *ögürme-ı* 72b/3, *kıl-ı* 57a/4, *bil-iğ* 72b/4, *bar+ı* 70b/6-71a/1, *ağ-uz-uğ-lar* 66b/3

Şart Kipi

-sa, -se: *oğu-sa-m* 62b/6, *al-sa* 60b/1, *bar-sa* 57b/6-58a/1, *bol-sa* 68b/5, *kil-tür-se-ı* 66a/5-6, *éç-se* 60b/1

eşit-se 78a/2, *kil-tür-se* 79a/6, *kil-tür-se-ñiz* 66a/5-6, *oķu-y-al-ma-sa* 78b/3-4

İstek Kipi

-ma-y: kıl-ma-y-dur 66a/4

Gerekliklik

Birleşik Çekim

Hikâye Birleşik Zaman

Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

-ip ér, -p ér, -up ér, -üp ér: kil-ip ér-di-ler 64b/4-5, *dé-p ér-di-ler* 70a/6, *kil-tür-üp ér-di-ler* 64b/5, *oltur-up ér-di* 68a/6, *kil-tür-üp ér-diler* 64b/5, *eşit-ip-ér-di-ler* 62b/4

Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Geniş Zamanın Hikâyesi

-r ér, -ur ér-: oku-r ér-di-ler 76a/6-76b/1, *kıl-ur ér-di-ler* 68a/4-5, *bol-ur ér-di* 66a/5-6

Rivayet Birleşik Çekimi

Öğrenilen Geçmiş Zamanın Rivayeti

-ğan ér-: tap-ğan ér-miş-ler 74b/6-75a/1

Geniş Zamanın Rivayeti

-r ér-: dir ér-miş-ler 57b/2-3

Şart Birleşik Çekimi

Görülen Geçmiş Zamanın Şartı

-dı érse: dé-di-m érse 57a/4, *kıl-dı-lar érse* 63a/1

Geniş Zamanın Şartı

Fillerde Olumsuzluk

-ma-, -me-: tebre-t-al-ma-dı 70b/2-3, *oķu-y-al-ma-sa* 78b/3-4, *kıl-ma-y-dur* 66a/4, *kal-ma-ğay* 62a/5, *öğür-me-ñ* 72b/3

Fiillerde Soru

Ek-Fiiller

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - İSTANBUL / TÜRKİYE 34714
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - ISTANBUL / TURKEY 34714
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

é-: *bar-é-ken+dür-ler* 69a/4-5

bol-: *haşr bolurlar* 56a/1-2

ér-: *bar ér-di-ler* 69a/3, *bar ér-miş+ler* 57b/1-2, *beytü'l-makdás ér-di* 76a/5-6, *bu ér-di* 75a/1-2, *keşf ér-di-ler* 69/4, *leşker ér-diler* 68a/3, *köp ér-di* 69a/3-4, *tağaları ér-di-ler* 73b/6-74a/1

kittür-: iltica *kittürdiler* 70b/4-5

tur-: *bul tur-ur* 57b/1, *fazileti tur-ur* 54b/2, *étegide tur-ur* 67b/5

Birleşik Fiiller

İki Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller

Yeterlilik Fiilleri

-al-: *oķu-y-al-ma-sa* 78b/3-4, *tebre-t-al-madı* 70b/2-3

Süreklilik Fiilleri

-a-: *bar-a-dur* 61a/4-5, *kıl-a-dur* 66a/3, *ayt-a-kir-in* 68b/1-2

Kuvvetlendirme ve İhtimal/Bildirme Eki

-dir, +dur, +dür: *eşit-ip-dir-ler* 56a/3-4, *ayt-kan+lar+ıyız+dur+miz* 72b/4, *bar+dur* 55b/2, *bul+dur* 75a/5-6, *haķ+dur* 74b/4, *nûr+dur* 61a/6-61b/1, *koy-up-dur-lar* 68b/3-4, *oķsa-p-dur* 61a/5-6, *köp+dür* 57a/6, *şehr+dür* 55b/4

-dü: *kil-tür-üp-dü-ler* 65b/1

Morfolojik olarak eser incelendiğinde klasik dönem ve kalsık sonrası Çağatayca özelliklerini yansıttığını görmekteyiz. Mesela, yazmada birden çok heceli isimlerin sonunda yer alan “G” sesi varlığını korumaktadır (*ulu+ġ* 70a/6). ET topluluk sayıları yapan +AgU(n) eki (Tekin, 2016: 123) klasik sonrası Çağataycada +Av şeklindedir (ék+ev+len 71b/2). El yazmasında görülen ve üzerinde durulması gereken bazı morfolojik hususiyetler şunlardır:

-Alek (*koy-a+lek* 70a/4-5) zarf fiil ekinin kullanılması. Çağatayca kaynaklarda böyle bir zarf fiil ekine rastlanmamaktadır. Ekin Kırgız Türkçesinde özgü olduğunu belirten Çengel ilgili eke gelecek zaman bildiren sıfat fiiller arasında yer vermiştir (Çengel, 2005: 301). S. Tolkun ise bazı sıfat fiil ekleri gibi hâl ekleri ile birleşerek zarf fiil görevi üstlendiğine pek rastlanmamakla birlikte nadiren de olsa zarf fiil olarak kullanıldığını vurgulamaktadır (Tolkun, 2006: 173).

Çağataycada “sor-” fiili daha yaygın olarak kullanılmaktayken metinde günümüz Kırgız Türkçesinde de kullanılmakta olan “sura (sora)-” fiili kullanılmıştır ve bu fiil “sur-a-” biçimindedir (Oruzbayeva, 2000: 269).

Çağataycada çokluk eki “-lar”dır (Eckmann, 2009: 65). Bununla birlikte Türk dillerinde işteş eylem de çokluk bildirir, Kırgız Türkçesinde olduğu gibi bazen de çokluk eki olarak kullanılabilir. Metinde bu ekin

bir yerde işteş eylem görevinden daha ziyade çokluk eki olarak kullanıldığı görülmektedir. *al-ış-ıp* 75a/3

Çağataycada zamir “n”si bulunmamaktadır. Oysa bazı kelimelerde Oğuzca etkisiyle zamir “n”si görülür. *tününde, gününde, boynundan* (Kara 1998: 133). El yazmasında iki kullanım bulunmaktadır.

ET’de -(I)g olan belirtme durumu eki Oğuzcada “g” erimsi ile “I” hâlini almıştır (Korkmaz 1972: 441). Çağataycada bu ek “-nI” iken bazen “-I” olması Oğuzca etkisiyledir (Kaymaz 2004: 205). El yazmasında *barça+lar+159b/3, kişi+yi* 78a/6 gibi örneklerde bu eke rastlanmaktadır.

Çağataycada yönelme durumunda “-GA” iken Çağatayca pek çok metinde olduğu gibi Oğuzca etkisiyle “-A” da görülmektedir. El yazmasında Oğuzca yönelme durumu eki olan “-A” bir örnekte -e olarak görülmektedir. *ziyâret+e* 74b/5

Çağataycada -GAN, -Kan olan sıfat fiil ekleri yerine, Oğuzcanın etkisiyle -An sıfat fiil eki de bazı metinlerde görülebilir (Eker 2012: 72, Kaymaz 2002: 156). El yazmasında *ér-en+ler* 77a/2 sözcüğünde bu ek görülmektedir. Bununla birlikte EAT’inde de az da olsa -ğan/-gen eki görülmektedir (Korkmaz 1995: 252).

4. Sonuç

Türk İslam edebiyatında çok geniş bir yazım alanı olan ve belli bir yazım şekli bulunmayan fazilet-nâmelerden bir kısmı şehirleri tanıtmaktadır. Bu şehirler daha çok İslam tarihinde önemli yeri olanlardır. Kırgızistan’ın güneybatısında yer almakta olan Oş şehri hakkında da böyle bir Çağatayca el yazması bulunmaktadır ve eser Risale-yi Hayru’l-Buldan olarak adlandırılmıştır. Eserin yazarı belli olmakla beraber yazıldığı tarih, yer hakkında elimizde bilgi bulunmamaktadır.

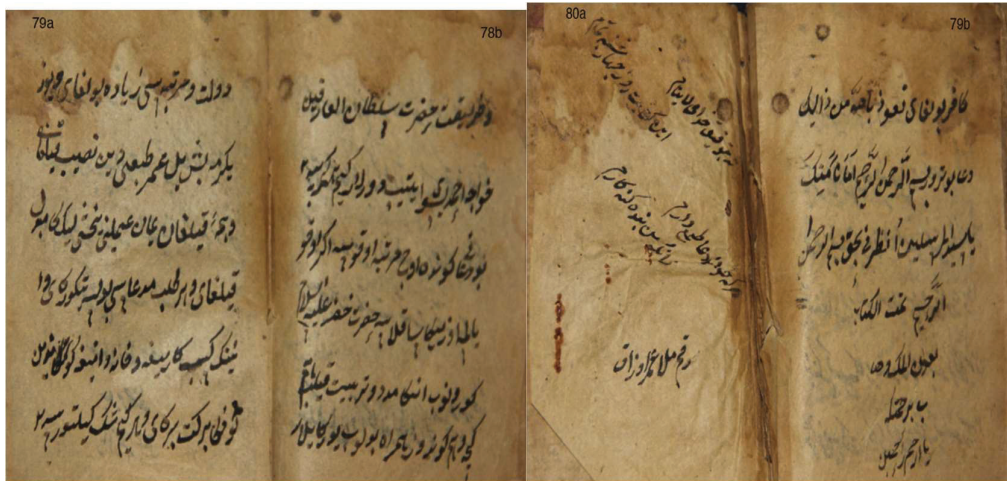
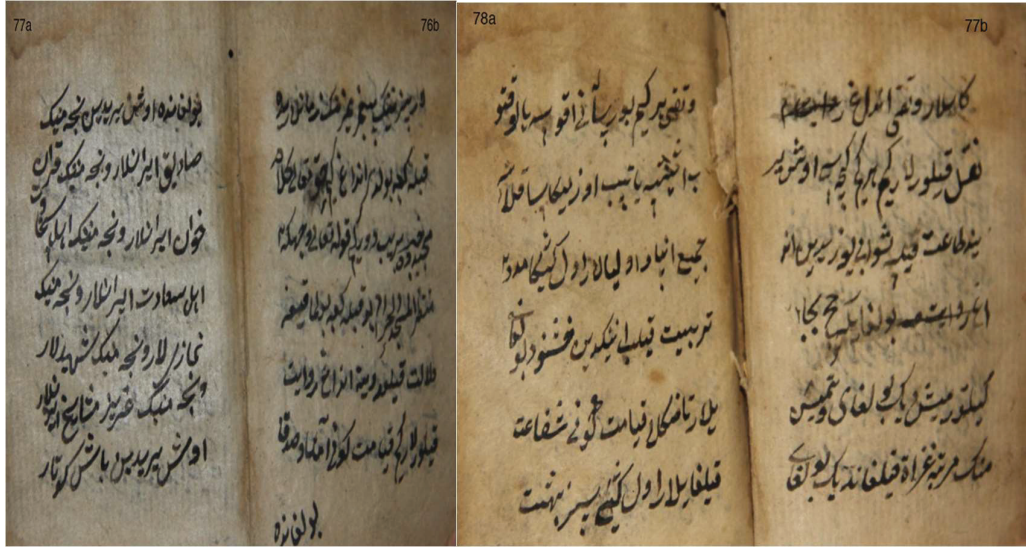
Ses bilgisi bakımından metin incelendiğinde eserin Çağataycanın genel hususiyetlerini taşıdığı; ancak bu dönemde oluşmuş olan bazı ses olaylarının metinde bulunmadığı görülmektedir (t>d: *tağ* 58b/1, *tağ* 66b/2). ET “*sub*” Çağataycada “*suv*” olmuş iken metinde bir yerde “*suy*” şeklinde bulunmaktadır. Yazmada Oğuzca unsur olan yuvarlaklaşmaya da rastlanmaktadır. *ilgerü* 60a/1, *éşittük* 60a/1-2, *tuymasınlar* 63b/1vb.

Zamir n’sinin kullanılması, belirtme dururumu eki olarak “I”nın da kullanılması, yönelme durumu eki olarak “-GA” yanı sıra “-e”nin de kullanılması, sıfat fiil eki olarak “-GAN” yanı sıra “-en”in de bulunması metindeki Oğuzca unsurlardır.

“*sor-*” fiili yerine, günümüz Kırgız Türkçesinde de kullanılmakta olan “*sura-*” fiilin kullanılması, günümüz Kırgızcasında olduğu gibi “-ış” işteşlik ekinin çokluk eki olarak kullanılması ve yine Kırgızca bir hususiyet olan “-AleK” zarf fiilin kullanılması göz önünde bulundurulduğunda ve metnin yazıldığı coğrafya dikkate alındığında metnin yazarı veya müstensihinin Kırgızca bilen bir kişi olma ihtimali yüksektir.

Tıpkıbasım örneği

Kaynakça

- Argunşah, M. (2018). *Çağatay Türkçesi*. Kesit, İstanbul.
- Brudniy, D., Eşmambet, K., (2017). *Kırgız Masalları ve Efsaneleri*. (Çev. Buyar, C., Ragibova, İ.). Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Buyar, C., (2019). *İpek Yolu Üzerinde Tarihî Bir Şehir: Oş*. Kırgızistan Araştırmaları 2019, BYR Publishing House, Bişkek.
- Cumagulov, Ç., (2001). *Oş Şehrinin Epigrafik Anıtları*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Çelik, F., (2020). Kırgızca ve Güney Sibiry Türk Lehçelerinde Ses Uyumunun Tipolojisi. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, Cilt 6, Sayı 14, ss. 470-490.
- Çengel, H. (2005). *Kırgız Türkçesi Grameri*. Akçağ, Ankara.
- Eckmann, J. (2009). *Çağatayca El Kitabı*. (Çev. Günay Karaağaç). Kesit, İstanbul.
- Eker, Ü., (2012). Seyyid Kasımî'nin Destanlarında Görülen Eski Anadolu Türkçesi Etkisi. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 2,2, ss. 63-84.
- Güzeldir, M. (2002). *Abuşka Lügati (Girşiş, Metin, İndeks)*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum.
- Kara, M., (1998). Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Çağatayca ve Oğuzca Unsurlar. *Bilig /7 Güz*, Ankara, ss. 131-135.
- Kaymaz, Z., (2002). Hoca Ahmet Yesevî'nin Hikmetlerindeki Oğuz Türkçesi Unsurları. *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 139, Ağustos, İstanbul, ss. 155-162.
- Kaymaz, Z., (2004). Çağatay Türkçesinde Oğuzca Unsurlar Üzerine. *Amancolovskie çteniya*, Öskemen, Kazakistan, ss. 204-210.
- Korkmaz, Z., (1972). Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler. *Bilimsel Bildiriler*, TDK, Ankara, ss. 433-446.
- Korkmaz, Z., (1995). Kâşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.1, TDK, Yay. 629, Ankara, ss. 241-253.
- Rısbayev, S., Batırkulova, A., Uraimov, K., İbragimov, K., Mukambetova, A., Madumarov, M., (2016). *Ala-Too Ulamışları. Biyiktik Plyus. 2. Cilt*, Bişkek.
- Tekin, T., (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. TDK Yayınları, Ankara.
- Tolkun, S. (2006). Kırgız Türkçesinde -A elek Partisibi (Diğer Türk Lehçelerinde Görülmeyen Tipik Bir Sıfat-Fiil Eki). *KTMÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 15, Bişkek, ss. 167-176.
- Ünal, İ.H., (2000). Şehirlerin Faziletiyle İlgili Uydurma Hadisler Ve "Hayru'l-Buldan" Risalesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41 (1), ss. 67-90.
- Ünlü, S., (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Eğitim Yayınevi, Konya.
- Yıldırım, A., & Şimsək, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, K., (2017). Türk İslam Edebiyatında Faziletname ve Mekke, Medine, Kudüs, Şam Üzerine Yazılmış Manzum Bir Faziletname. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Bilecik, ss. 366-381.
- Yürümez, R. (2020). *Çağatay Şairi Harâbâtî'nin Fakr-Namesi (İnceleme, Çeviriyazı, Dizin, Ek Dizin, Tıpkıbasım)*. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkoloji Anabilim Dalı, Bişkek.

İnernet adresleri

URL1: <https://runivers.ru/doc/historical-journal/article/?JOURNAL=&ID=479416> (15.11.2021)

URL2: stat.kg (08.11.2021)

URL3: Erdoğan Akkan, "Kırgızistan", TDV İslâm Ansiklopedisi,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/kirgizistan#1> (08.11.2021).

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - İSTANBUL / TÜRKİYE 34714
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - ISTANBUL / TURKEY 34714
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616